

ERIK ENSTRÖM

"FINSKE FALKEN", VASASKEPPET
 Identifikation efter fyra sekler"

Så börjar en artikel i Kalmartidningen Barometern den 24 november 1956. Med andra ord för drygt 30 år sedan. Författare är Stig Bjerre.

Artikeln har legat i min samling av obearbetat äldre material. Jag har själv erhållit den i kopia i akt och mening att ompublicera den som ett exempel på en mycket tidig undersökning, utförd av dåvarande notarien och sportdykaren Stig Bjerre. Tyvärr vet jag ej något om notarien Bjerre, ej heller något om det undersökta vraket "Finske Falken". En pionjärinsats är det under alla omständigheter, väl värd att följa upp. Kanske en uppgift för en grupp i Kalmartrakten.

FINSKE FALKEN

En och annan forskare har sysslat med den gåtfulla kämpan vid Björkenäs, utan att dock lyckas skingra det dunkel som omgett den; att jag kom dess hemlighet på spåren var slumpens verk.

Till Björkenäs - den fagraste av uddar - flyttades år 1558 Kalmar slotts skeppsgård, en förflyttning som tvingades fram av slottets utbyggande och Slotts fjärdens uppgrundning.

Vid den nya skeppsgården - en av de största i riket - byggdes genast S:t Erik, det utsökt inredda skepp, som skulle föra hertig Erik, den trägne giljaren, på friarstråt till drottning Elisabeth av England. På samma stapel ställdes sedan den väldiga Mars (Makalös), amiralsskeppet som i sin första drabbning sprängdes i luften enär - såsom en vidskeplig samtid höll före - dess kanoner stöpts av kyrkklockor och vigd malm därigenom vanhelgats.

Det var till Björkenäs Klas Kristersson Horn förde sitt amiralsskepp Elephanten för att få omsedda dess blesstyrer, ådragna såväl under det våldsamma tvådagarslaget i augusti 1564 som på väg hem från krigsteatern.

På Björkenäs redd sjönk Elephanten strax därefter såsom följd av timmermännens slarv. I dess spatiösa innandömen tummlar nu grodmän om sökande vidgad insikt till egen förnöjelse och andras information.

Här utanför Björkenäs finner man tillika kvarlevorna av ett annat, ehuru mycket yngre skepp, en objuden gäst i krigiskt ärende, som förgick i brand men ännu står upprätt på sin köl med en och annan vittrad kanon inombords. (sannolikt "Dansken", Red.anm).

Här ligger också ett skepp av annan facon, med spant av furu en vekare byggnad, en åldrig farkost för fredliga värv. Färden genom skeppskyrkogården för oss vidare förbi några ospecificerade farkoster av ringa dimension för att slutligen stanna vid den ende av örlogsmännen, som lyckats att genom seklerna helt bevara sin anonymitet - Björkenäs okände kämpe.

Ännu under min skoltid stack dess förstäv upp vid lågvatten. Den mäktiga stocken, skulpterad av elementen, satte fantasien i rörelse, den blev till ett vittrat drakhuvud; vikingaskeppet blev det nämnt av gammal och ung.

Vad dess rätta ålder rör, står här i Kalmarsund ett särledes förtjänstfullt jämförelsematerial till buds; skeppet låter sig tveklöst hänföra till 1500-talet. - Det är detta skepp som blir vårt blickfång.

Till lands accentueras den historiska miljön av skeppsgårdens kvarliggande husgrunder och stenbryggor. Björkenäs historia är dess räkenskaper; förda med skiftande omsorg, men alltid givande för den sentide forskaren. Mitt umgänge med dessa handlingar hade sin grund i en gammal önskan att teckna Elefantens fängslande historia, knuten som den var till nordiska sjuårskrigets nämnkunniga amiraler Jacob Bagge, Klas Fleming och Klas Kristerson Horn. För nödig forskning hade jag gång efter annan sökt mig till Riksarkivet. Där påträffar man -bland annat- skeppsgårdens hårt medfarna räkenskaper från 1566, förda av skeppsskrivaren vid Björkenäs Mats Matsson; det var genomgången av dessa handlingar som röjde vår örlogsmans identitet; Mats Matsson antecknade några tillvaratagna persedlar, härrörande "Aff Fljnske Falkenn som bleff bortte wed Bjirkenes".

Sökandet efter kunskap om Finske Falken förde till Statens Sjöhistoriska Museum, genom vars välvilliga källhänvisningar forskningen kunde koncentreras till en manshöjd handskrivet, delvis synnerligen svårtolkat 1500-talsmaterial, därur åtskillt utvanns (men mer står att vinna vid ytterligare studium).

Finske Falken var ett av Gustav Vasas örlogsskepp. Det byggdes i Viborg och tog sjön 1556, medan Elefanten ännu stod på stapeln. Först fyra år senare anträdde Elefanten den jungfruresa, som samtidskrönikören hugfäst: den väldige "släppte lös från Stockholms brygga den 26 juli 1560 - - - uti den akt att den skulle löpa genom Öresund till Elfsborg och sedan blifva Kon. Erik följaktig åt England"; det är Eriks nyssnämnda friarefärd till drottning Elisabeth som krönikan avser.

Eriks giftermålsplaner förde jämväl Finske Falken till Elfsborg, där för övrigt nästan hela flottan hölls samlad några år. Men 1562 sänkte sig orosmolnen över Östersjön och flottan vände åter dit; Finske Falken gick i en eskader på 13 skepp med Björkenäs-skeppet Sankt Erik i spetsen.

Vid framkomsten till Stockholm genomgicks skeppsförråden, som förtecknades under rubriken: "Thenne efftersriffne Fetalia (= viktualia) var tillstedis på Skippen som komme iffrå Elsbårg then 25 octobris 62". Finske Falken redovisade:

Brödh 10 tunnor, öl 1 lest, kött och flesk 12 skippund, salt grönt (!) kött 22 tunnor, smör 2 tunnor, malt 9 tunnor, grynn 4 tunnor, salt 1 tunna."

Inför det förestående vapenskiftet inventerades stridsmedlen. Ombord på Finske Falken antecknades tillhopa 20 pjäser (skytt) med benämningar, som samt och synnerligen saknar hemorts rätt i nutidsspråket:

"Järn Schytt
 1/2-slanger, hvar med 1 camra 2
 E(nkil) falckneter..... 8
 E(nkil) falckneter med nickår 2
 Falcknete barssar med 2 camrar 1
 Falcknete barsser med 1 camra 1
 Falkuner..... 4
 Michacker..... 2

Inventariet över ammunitionen:

" 1/2 slange runde lodh 80, Falck-
nete runde lodh 320. Falkune bly
lodh 100, Michacke lodh 45, Falk-
nete Sköffler 4,,Falckune mätther
2, Kruth Säckier 3." (Halvslangor-
nas kulor mätte omkring 7 cm i
diameter och enkelfalkonetternas
omkring 4,9 cm

Året efter denna inventering bröt nordiska sjuårskriget ut, och då utökades - enligt tillgänglig ej kontrollerad uppgift - skeppets arsenal till dubbla antalet skytt.

Anders Skåning var skeppare när 1562 gick in, men efterträddes det året av Anders Prytz.

Det var på sensommaren eller hösten 1566 som Finske Falken mötte sitt öde.

Så sent som den 17 juli det året - Suend Hindersson var då skeppare ombord - fick skeppet ett nytt "dragrep" enligt denna anteckning i Stockholms skeppsgårds räkenskaper: "till Finske Falckenn 6 lispund kabelgarn, ther aff bleff tillslaget stort dragrip 6 thummer tjockt, lang 12 famner". - Don som tålde att dra i !

Ytterligare en antydning om förlusten av Finske Falken påträffas i räkenskaperna; det är i ett "Inventarium ved Calmare Slotz Skipz Gårdh samt på Skep, Skuter och Båter sammestedt Anno 66". Detta inventarium använder Wijborgz Falcken - som vi erfarit var skeppet byggt i Viborg - och meddelar (om jag rätt tolkar den svärbemästrade skriften), att Viborgs Falken "är afflagdh och thetta effterschiffne är inlagt udi en bodh wed Nässet (Björkenäs) som therpå haffver warith". Den förteckning å tillvaratagna persedlar, "som therpå haffver warith", upptar följande segel: "Skijnnevalen, stora merse Seglit, focka Seglit, focka merse Seglit och mysan Seglit". - Dessa segeldata ger vid handen, att Finske Falken bar tre master. (Här må inpassas anteckningen att en ny Finske Falken blev "Tillgjord anno 72")

Några ord om vraket.

Hur skeppet mötte sitt öde låter sig snart fastställa. Genombrända timmer och plank vittna om svår brand, som måhända förtärt det mesta ovan vatten. Till dagens bild av skeppet har ortsbefolkningen bidragit med idogt träfiske under fyra århundraden, varvid skeppet plundrats på praktiskt taget allt det byggnadsmaterial, som tidens tand bringat att lossna. Ingen stäv, ej heller något spant har kvar sin ursprungliga längd. Mot förstäven ligger en del sten inombords. Dyn har dragit ett lätt täcke över skeppet. Täcket är skeppet till gagn, men dykaren till ohägn; ty på minsta beröring följer ett förblindande töcken.

Dykningarna med luftautomat har hittills icke avsatt märkliga resultat. Bland upptagna ting må nämnas kanonkulor av skilda kalibrar, stortegel från köksugnen och - funnen naglad vid ett spant - en sektor av en cirkulär stenskiva med centrumhål, en annan sektor fanns nedanför på botten - rester av en ålderdomlig typ av dragg, vill det synas.

Efter sin egen tids mått var skeppet ej ringa. Mellan köländarna uppmättes en längd av omkring 27,5 m, vilket, med tillämpning av beräkningsgrunden längden över stäv = 4/3 av köllängden, ger måttet 36 2/3 meter över stäv. Skillnaden i förhållande till

Elephantens beräknade längd, 44 meter över stäv, blir då icke överväldigande; och Elephanten uppgavs av sin samtid vara utan like i Östersjön. (Den överträffades sedan av Mars, som, enligt vad vi nyss erfarit, byggdes här vid Björkenäs.)

Finske Falken är mycket kraftigt byggd och jävar icke samtidens omdöme om finnarnas förfarenhet i timmermanskonsten: "de förstå att bygga fartyg som äro lika starka och hållbara, jag kanske till och med än bättre än de, vilka jag sett byggas av venetianerna med deras lysande förmåga på detta område" - orden är vår dåvarande ärkebiskops, nedskrivna i Rom 1555.

Dunklet kring kämpan vid Björkenäs skingras. Berövad sin anonymitet intar denne kämpe Elephantens rangplats såsom det äldsta identifierade, från urkunderna kända skeppet, äldst ej blott i vårt land utan - såvitt utrönt - i hela Norden.

Urkunden ger oss identiteten, och denna styrkes av skeppets bedömda ålder samt byggnadssätt och upptagen ammunition. Förmätet är, att av de hårt stympade kvarlevorna vänta absoluta identitetsbevis. Men något ytterligare besked kan den ordkarge gengångaren helt visst avlockas. - Det får bli en kommande sommars uppgift.

Stig Bjerre

Någon kommande sommars arbete känner inte undertecknad till. Notera dock vad Bjerre skriver beträffande åldern. Detta är i så fall helt visst Nordens äldsta identifierade skeppsvrak. Om anteckningen i Riksarkivet stämmer.

En snabb kontroll av Svenska Flottans historia i banden med samma namn, del 1 sid 180-181 skriver Carl Ekman om en Finske Falken som deltar och sprängs i luften på Rostocks redd hösten 1563. Befälhavaren Anders Esbjörnsson försvarade sig hjältemodigt och spränger själv sitt fartyg. Alla omkommer naturligtvis. Detta stämmer inget vidare med Bjerres forskning. Enligt Ekman borde vraket efter Finske Falken ligga vid Rostock. Fast en tavla av P.C.van Soest över slaget (ej samtida) nämner skeppets namn Svenske Falken. Bjerre nämner också Wiborgska Falken. Här krävs uppenbarligen en förtydligande forskningsinsats.

Jan Glete, historiker, skriver i Forum Navale nr 31, 1977 om Svenska örlogsfartyg 1521-1560. En Falken byggs i Abo 1556 och av bestyckningen att döma borde detta vara samma skepp som Bjerre återfinner i sin forskning ovan. Fartyget var sannolikt på ca 60 läster

Har notarien Bjerre kommit på något spännande? Har amiralen och marinarkeologipionjären Carl Ekman verkligen rätt när han påstår att Finske Falken sprängdes av den hjältemodiga egna besättningen på Rostocks redd? I nästa andetag påstår Ekman att alla omkom. Hur kan han då veta något om hjältemod hos den egna besättningen? Frågorna hopar sig sannerligen och visar i all enkelhet hur viktig marinarkeologisk forskning är för en ofärgad, ovinklad historiesyn. Oavsett vem som har rätt så finns här jobb att göra för den som önskar ta tag i problemet. Vraket ligger kvar, jag har själv dykt på det för sisådär 10 år sedan. Ett dendrokronologiskt prov borde skingra mystiken.

Erik E.